

Список використаних джерел

1. Гуржій І. О. Розклад феодално-кріпосницької системи в сільському господарстві України / І. О. Гуржій. – К.: Вища школа, 1959. – 234 с.
2. Дерев'янкін Т. І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. / Т. І. Дерев'янкін. К., 1978. – 265 с.
3. Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. / Л. Г. Мельник. – К., КДУ, 1972. – 265 с.
4. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2 / О. О. Нестеренко. – К., 1962.
5. Обзор различных отраслей мануфактурной промышленности России. – СПб, 1862. – Т. 1. – 376 с.
6. Оценка недвижимых имуществ Черниговской губернии. – Ч. 3. – 445 с.
7. Пажитнов К. А. Очерки историкотекстильной промышленности дореволюционной России / К. А. Пажитнов. – М., 1955. – 358 с.
8. Статистический временник Российской империи на 1872 г., сер. 2. – СПб., 1873. – Вып. 6. – 367 с.
9. Труды императорского Русского географического общества, статистич. Сведений о России, кн. 2. – СПб., 1854. – 285 с.
10. Труды Киевского вспомогательного комитета. – СПб., 1854. – 264 с.
11. Указатель фабрик и заводов Европейской России. Материалы для фабрично-заводской статистики. – СПб., 1881. – 133 с.
12. Держархів Харківської обл., ф. 3, оп. 138, спр. 126, арк. 23–56.

Виталий Левицкий**РАЗВИТИЕ СУКОННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
В НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНЕ В XIX В.**

В статье рассмотрен вопрос развития суконной промышленности в Надднепрянской Украине в XIX в. и ее влияние на социальное и экономическое развитие края.

Ключевые слова: суконная промышленность, имение, товарно-денежные отношения, управитель, товарное производство.

Vitaliy Levytskyi**THE DEVELOPMENT OF WOOLEN CLOTS ON THE OVER DNIPRO UKRAINE IN
THE XIX-TH CENTURY**

This article is about the development of woolen clots on the Over Dnipro Ukraine in the XIX-th century and its influence on the social and economical development of the region.

Key words: woolen industry, manor, commodity-money relations, manager, commodity production.

УДК 821.161.2:37.016.026»1849/1850» Я. Головацький**Олександр Седляр****ІДЕЯ ХРЕСТОМАТІЇ РУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ:
ЕВОЛЮЦІЯ ПЛАНІВ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО У 1849–1850 РР.**

Досліджено появу та поступову еволюцію ідеї хрестоматії руської літератури для гімназій у відомого руського громадського діяча та науковця середини XIX ст. Якова Головацького. У 1849 р. він бачив її як репрезентативну збірку найкращих творів руської (малоруської) літератури X – першої половини XIX ст. З часом, під впливом об'єктивних (зміна політичної ситуації в державі та зменшення громадської та творчої активності русинів) та суб'єктивних (еволюція власного національно-культурного світогляду в бік русофільства), Я. Головацький змінив свої попередні плани і зосередився на впорядкуванні хрестоматії літератури X–XVII ст., яка доводила б мовну та культурну спільність усіх східних слов'ян.

Ключові слова: хрестоматія руської літератури, галицьке русофільство, руська навчальна література, історія українського книговидання, Я. Головацький.

Серед низки питань, які постали перед галицькими русинами під час «весни народів», одним із найважливіших була організація та забезпечення необхідними підручниками викладання руської мови та літератури в гімназіях та Львівському університеті. Це була нова справа, не було відповідної літератури, не розроблено наукової термінології руською мовою, зрештою, не було єдиної позиції, якою саме має бути власне руська літературна мова. Однак викладання окремих предметів руською мовою вважали стратегічним завданням, яке неодмінно слід було виконати, – воно мало важливе символічне значення, підтримувало в русинів почуття національної гідності, а молоді, що навчалася, дозволяло краще опанувати літературну версію рідної мови, заохочувало нею читати та писати.

Австрійський уряд дозволив деякі предмети (руську мову і літературу, релігію) викладати рідною мовою, але реалізація цього дозволу, звичайно, залежала від самих русинів. Одним із тих, хто мав це робити, був професор руської словесності Львівського університету Яків Головацький. Він у грудні 1848 р. посів університетську кафедру і відразу ж розпочав читати відповідні мовознавчі

та літературознавчі курси. Одночасно Я. Головацький викладав руську мову та літературу у львівських Академічній та Домініканській гімназіях. Він також був відомий як мовознавець, знайомий із досягненнями слов'янських філологів, експерт із питань давньої літературної, сучасної народної мов та фольклору русинів, а ще як упорядник декількох відомих збірників творів руських авторів. Я. Головацький мав підтримку верхівки галицьких русинів, яка фактично керувала і Львівською греко-католицькою архієпархією (через митрополичу консисторію), і Головною Руською Радою. Австрійська влада не мала до нього особливих питань, Я. Головацького вважали лояльним підданним. Ці обставини сприяли тому, що він став одним із найвпливовіших діячів, які займалися питаннями викладання руської мови і літератури у тогочасних середніх та вищій (Львівський університет) школах. Підкреслимо, що це питання виходило поза межі власне сфери освіти, бо впливало на розвиток самої літературної мови. Викладання в школах певної версії літературної мови робило її фактично офіційною і давало значну перевагу в конкуренції з альтернативними версіями (якщо такі були).

У другій половині липня 1849 р. Я. Головацький виїхав до Відня для участі в засіданнях термінологічної комісії (для визначення юридичних та інших термінів у слов'янських мовах). Він там працював в атмосфері емоційного піднесення, радості і гордості за те, що слов'яни, і русини зокрема, зайняли в імперії належне їм місце і спільно працюють для розвитку своїх народів. У Відні постало й питання шкільних підручників. Павел Шафарик, зокрема, наголошував на важливості національних хрестоматій для слов'янських народів і радив готувати такі для шкіл. Я. Головацький поділяв цю думку, більше того, він ще до революції 1848 р. збирав виписки з різних творів і мріяв про видання відповідного збірника, нехай і не для школярів. У столиці імперії він за сприяння П. Шафарика розпочав готуватися до впорядкування хрестоматій для нижчої та вищої гімназії і заручився у цій справі підтримкою уряду [6, с. 374].

Історію упорядкування та видання хрестоматії руської літератури Я. Головацького ми розглянули раніше в окремій статті [8]. Однак там було небагато уваги приділено дуже важливому періоду 1849–1850 рр. – часовому проміжку, в який у Я. Головацького ідея готувати хрестоматію для шкіл з'явилася і, поступово видозмінюючись, набула завершеного вигляду. Її було реалізовано, упорядник підготував рукопис, першу частину хрестоматії видали у Відні державним коштом у 1854 р., друга так і залишилася неопублікованою.

Знайдені пізніше документи дозволили краще зрозуміти початковий задум Я. Головацького і простежити його зміну, адже опублікований перший і планований другий томи хрестоматії істотно відрізнялися від первісного плану 1849 р. Зміни у цьому проекті руського професора були взаємопов'язані зі стрімкою еволюцією його національно-культурного світогляду (у бік русофільства), яка, щоправда, не обмежувалася саме 1849–1850 рр. Детальніше про це йдеться у згаданій статті, тут лише додамо, що саме 1849–1850 рр. були ключовими в цьому процесі.

Як зізнавався Я. Головацький, видати збірку уривків із різних творів української (малоруської) літератури він планував ще десь із 1840 р. [2, с. 239–240], згодом він неодноразово писав братові Івану про свій «южноруський збірник», а в 1848 р. його добрий приятель о. Кирило Блонський, тоді депутат австрійського парламенту, мав серйозні наміри цей збірник видати і спонукав Я. Головацького його завершити. Був навіть попередній план такої книги [1, с. 108–110], однак з різних причин упорядник не закінчив роботу і «южноруський збірник» не вийшов у світ.

Хоча цей збірник Я. Головацький «не гадавъ призначовати для школъ, тільки вообщє для любителей Словесности» [6, с. 374], однак накопичені матеріали могли бути покладені в основу майбутньої хрестоматії. Очевидно, що, готуючи її перший план, він активно залучив свій досвід роботи із давньою та сучасною руською (українською) літературою. Я. Головацький тоді чи не найкраще із галицьких русинів був знайомий із руською літературою та фольклором.

Слід пам'ятати також, що друга половина 1849 р. (період, коли Я. Головацький почав активно займатися оформленням ідеї руської шкільної хрестоматії) стала для галицьких русинів часом, коли ті вперше зіткнулися зі системним ігноруванням їх прав та побажань австрійською крайовою та центральною владами. Австрійська імперія виходила з революції не без втрат, але тоді ставало зрозуміло, що в цілому стабільність вдасться відновити. Підтримка національних рухів (зокрема, й руського) все більше відходила для влади на другий план, важливішою вже була підтримка монархії аристократією і загалом консервативно налаштованим населенням. Я. Головацький про події, які свідчили про зміну політичного курсу австрійської влади у стосунках із русинами дізнався, зокрема, із листа брата Петра, що перебував тоді у Львові. У відповідь він закликав всіх триматися і погодився із тезою про виняткову важливість у нових умовах для русинів школи, де можна буде тихо і спокійно, подалі від політики, працювати над розвитком молодого покоління («лучше тихонько впояти въ сердца и умы молоденькі любовь въ своему родному, учти честь отдавати, кому честь належить, глядѣти на свѣтъ безпристрастными очима [...]»), що згодом принесе необхідний результат [6, с. 382–383]. Отже, усвідомлення особливої важливості для русинів школи

та нової шкільної освіти (із викладанням окремих предметів про руську культуру та літературу) в мінливих умовах постреволуційного політичного життя, очевидно, вплинуло на Я. Головацького і посилило його увагу до проекту хрестоматій для гімназій.

Мабуть, у вересні – на початку жовтня 1849 р. Я. Головацький найактивніше займався розробкою програми хрестоматії (хрестоматій) для гімназій. Він тоді висловив ідею якнайшвидшого скликання з'їзду руських учених, на якому можна було б розділити роботу із підготовки нових руськомовних підручників, у т. ч. й хрестоматій руської літератури для гімназій [6, с. 390]. Згодом у листі до брата він уточнив, що саме мали б робити співавтори проекту хрестоматії: «Зроби уважныхъ нашихъ ученыхъ на тоє, щобъ назначовали собѣ або и переводили деякі кавалки здѣлнї для такихъ Хрестоматій – н. пр. дещо повѣстокъ, исторій, біографій короткихъ – кавалокъ якого описанья красного околицѣ або чого – може, дещо изъ Физики популярнои або другого наукового сочиненія. Особливо здалобся увагу брати на народну исторію, народне житє – народный край. Такожъ можна окреме собирати уступы изъ старои Гречскои и Латинскои исторіи. Стихи такожъ будуть приняти. Що до сборника, я думаю, що мѣй пересмотрѣвши и перебравши, бувъ бы здѣлный» [6, с. 395].

9 жовтня 1849 р. Я. Головацький закінчив доповідну записку до Міністерства освіти щодо руської читанки та хрестоматії руської літератури [4, арк. 6–8]. Цей документ свідчить, як тоді львівський професор вважав можливим представити руську літературу учням гімназій в австрійській Галичині. З одного боку, хрестоматію (хрестоматії) мали затвердити до друку чиновники від освіти і видати державним коштом, тому слід було не викликати у влади жодних запитань і стосуватися передовсім руських земель в Австрії. З іншого боку, для Я. Головацького очевидним було те, що руський народ, руська культура та література не обмежуються австрійським кордоном (і, тим більше, австрійським періодом в історії Галичини). Він, відповідно до панівних тоді поглядів мовознавців, вважав, що галицькі русини є частиною малоруського народу. З цим твердженням ні в Галичині, ні у Відні особливо не сперечалися. Проблемою, однак, було розуміння подальших дій, скерованих на розвиток руської мови, літератури і культури загалом у складних умовах ХІХ ст. Не виходячи за межі теми цієї статті, зазначимо лише, що можливими тут були австро-руський (галицько-руський), русофільський («общерусский») та українофільський (український) варіанти.

Отже, до планованої історичної хрестоматії за проектом Я. Головацького мали б увійти тексти від давньоруської доби – до сучасності. Розпочинатися вона мала уривками із текстів церковнослов'янською мовою: Остромирового Євангелія, Ізборника Святослава, Крилоського Євангелія 1144 р., творів Іларіона (ХІ ст.) і Кирила Туровського (ХІІ ст.). Далі мали би йти пізніші тексти, написані і надруковані у Львові, Острозі, Почаєві, Заблудові, Києві тощо.

Потім йшла би власне галицько-руська частина, тобто тексти руською мовою. Очевидно, Я. Головацький був змушений формально обмежити руську літературу до галицько-руської, аби не зашкодити всьому проекту. Історію галицько-руської літератури він ділив на три періоди: 1) до 1340 р.; 2) 1340–1772 рр.; 3) після 1772 р.

Він вважав, що з першого періоду слід використати в хрестоматії договори Ігоря та Святослава із Візантією, опис хрещення Русі Володимиром (Х ст.), літопис Нестора (початок ХІІ ст.), подорожі Данила Паломника, «Повчання дітям» Володимира Мономаха (ХІІ ст.), Волинський (Іпатіївський) літопис (ХІІІ ст.), а також «Слово о полку Ігоревім» ХІІ ст.

Другий період мали би представляти численні літописи ХІV–ХІVІ ст. (Супрасльський, Київський, Густинський, Львівський Ставропігійський), Литовський статут, спогади та описи про війну Богдана Хмельницького. Я. Головацький також планував використати Острозьку Біблію, Біблію Франциска Скорини (друки ХІVІ ст.) та інші видання зі збереженням руської мови та орфографії того часу. З пізнішої доби очікувалося залучити твори Захарії Копистенського, Антонія Радивиловського, «Історію русів» («Geschichte von Kleinrussland») псевдо-Кониського, а також твори Лазаря Барановича, Феофана Прокоповича, Сильвестра Кулябки, Гавриїла Бужинського та ін. Мали бути присутніми й твори Георгія Кониського та Григорія Сковороди, а також народні думи.

З третього періоду мали би бути твори Петра Лодія, далі Миколи Устияновича, Рудольфа Моха, Антонія Петрушевича, Маркіяна Шашкевича, Михайла Лучкая, Йосафата Кобринського (твори на економічну тематику). Я. Головацький також включив до плану хрестоматії прозу Григорія Квітки-Основ'яненка, балади Єремії Галки (Миколи Костомарова), «Пісні і думки» Амвросія Могили (Амвросія Метлинського), думки Михайла Петренка, ліричну поезію Левка Боровиковського, Олександра Афанасьєва-Чужбинського, М. Шашкевича, М. Устияновича, Івана Гушалевича, Богданка (Богдана Дідицького) та інших руських поетів із Галичини. Мала би бути епічна поезія Тараса Шевченка («Кобзар», «Гайдамаки»), «Полтава» Євгена Гребінки, а також твори Петра Гулака-Артемівського, М. Шашкевича, Антона Могильницького, Григорія Савчинського, казки та епіграми Є. Гребінки, Л. Боровиковського, Степана Писаревського, П. Гулака-Артемівського.

Обов'язковими були й драматичні твори Івана Котляревського («Енеїда»), Г. Квітки-Основ'яненка, Р. Моха.

Як бачимо, Я. Головацький, попри виразне визначення літератури як «галицько-руської», фактично планував готувати хрестоматію малоруської (української) літератури, хоча й із підкресленою увагою до церковнослов'янських та давньоруських текстів, а також із залученням чи не всіх сучасних йому галицьких авторів, які тільки-тільки почали щось публікувати. Ця друга характерна риса мала би, очевидно, продемонструвати (нехай і натягнуто) галицько-руський характер хрестоматії, а ось перша була для Я. Головацького зовсім не кон'юнктурною. Підвищена увага до давньої літератури та еволюції літературної мови була його свідомим вибором і мала на меті наочно показати русинам-гімназістам багатство мовної та літературної традиції Русі, її колишню велич, але одночасно таке зміщення акцентів завуальовано служило аргументом на користь еволюційного розвитку сучасної літературної мови на основі давньої і сприяло утвердженню русофільських переконань.

8 грудня 1849 р. Я. Головацький повернувся до Львова [6, с. 413] і, незважаючи на велику зайнятість в університеті та гімназіях, зайнявся упорядкуванням хрестоматії та читанок, отримавши перед тим відповідне доручення від міністра Туна [2, с. 240]. Через декілька років він у листі до чиновника Міністерства освіти та віросповідань, радника Григорія Шашкевича свою роботу та відповідний настрій описав так: «Въ воображеніи переходилъ я всѣ мои выписи и книжки и не сомнѣвался ни разъ въ скорѣмъ осуществленіи препорученного мнѣ дѣла. Но, возвратившись опять до Львова, перетрясъ я мои рукописи и книжки, пересмотрѣлъ всѣ сочиненія, вышедшія въ новѣйшихъ временахъ въ Галиціи, и Справу Клекот., и Цыгана Шмагайла, и Гриця Мазницю и пр., переглянулъ всѣ рочники нашихъ временописей – и сталъ разъочарованъ, увидѣлъ трудность моей задачи, уздрѣлъ совершенный недостатокъ духовой пищи. Однакже, неунывая духомъ, я давалъ лучшіи урывки изъ моихъ рукописей и книгъ переписовати, надѣяся, что письменники наши, которыхъ я возвалъ до содѣйствія, помогутъ мнѣ. Но тщетно, многи обѣщали, никто не прислалъ» [2, с. 241].

У цих декількох рядках стисло описано події 1850 р. – ключового періоду у визначенні, чи, власне, корегуванні стратегічної спрямованості хрестоматії руської літератури. Як бачимо, Я. Головацький спочатку вважав цей проект колективною справою (із власною участю як координатора та упорядника), а в основу хрестоматії планував покласти свої виписки із творів малоруської (української) літератури. Обидва ці задуми не вдалося реалізувати, і завершений варіант рукопису хрестоматії дуже сильно відрізнявся від плану 1849 р.

Як вже згадувалося, ще у вересні 1849 р. професор пропонував скликати з'їзд руських учених, на якому, зокрема, планувалося обговорити й ідею та можливий зміст хрестоматії. Із певним запізненням (у березні 1850 р.) такий з'їзд відбувся і увійшов в історію як Другий з'їзд руських учених. На ньому виступив Я. Головацький – в ухвалах з'їзду записали, що «Ч. Головацкій освѣдчивъ, що занимаеся оуложеніемъ хрестоматіи рускихъ, а понеже тутъ содѣйствіе всѣхъ Русинѣвъ потребное есть, то оухвалено просити ихъ своими трудами до сихъ дѣлъ причинитиса и томужъ надсилати» [9, с. 169]. Тоді ж, у березні 1850 р., плани Я. Головацького щодо хрестоматії залишалися приблизно такими ж, як і восени 1849 р.

За декілька днів після з'їзду вчених він написав братові детальніше про своє бачення хрестоматії: «Писавъ емъ Тобѣ про допись до Хрестоматіи во обще, бо такъ до одной, якъ и до другои збераю матеріялы. Але насамыйпередъ хочу вылагодити для высшихъ клясъ гимназіи одну книгу, т. є. Сборникъ южнорусской словесности, котрый бы ѳтповѣдавъ нѣмецкимъ образцовымъ сборникамъ. Изъ исторического ѳдѣлу булобы нужно мати уступъ изъ всеобщей исторіи, якъ намѣнивъ есь о старыхъ Индіяхъ, о древности ихъ просвѣщенія, о Египтѣ и децо изъ Греческой исторіи, где бы зновъ можна vybrати и выставити характеръ богатыра якого, т. є., чтобы бувъ кавалокъ зъ дѣяній политическихъ, зъ дѣяній умѣнія и просвѣщенія, а кавалокъ изъ частной исторіи або изображеніе исторического лица. Чи богато аркушѣвъ при[силати] – не пытай, чимъ бѣльше, тымъ лучше, буде зъ чого vybrати.

Хрестоматія ддя нижшихъ клясъ пѳзнѣйше уложится – и сія має бути въ двохъ томахъ на подобіе нѣмецкихъ гимназіальныхъ читанокъ. Въ сихъ будутъ по бѣльшой части переводы – але казали ми хоронитиса переводѣвъ изъ нѣмецкого, латинского, греческого, але зъ другихъ Европейскихъ западныхъ и славянскихъ языковъ брати» [10, арк. 16–16 зв.].

Цей план доповнював і розвивав зауваги, висловлені Я. Головацьким у листі до брата Петра від 4 жовтня 1849 р. Власне, у березні 1850 р. він спробував роз'яснити свій задум, бо П. Головацькому було не до кінця зрозуміло, якою саме має бути хрестоматія (чи дві хрестоматії, для вищої і нижчої гімназії), чи буде там історична частина, чи лише літературні твори тощо [10, арк. 7–7 зв.]. Отже, з'ясувалося, що хрестоматій має бути дві, але спочатку упорядник планував підготувати том для вищої гімназії; мали бути і літературна («сборникъ южнорусской словесности»),

й історична частина (переклади та компіляції). Мабуть, через зайнятість викладацькою роботою, Я. Головацький тоді ще активно не займався хрестоматією, одночасно чекаючи на пропозиції від можливих співучасників цього проекту.

Слід також згадати, що приблизно тоді ж, у 1850 р., він подав до комісії з укладення руських підручників свої пропозиції до читанки. Це був недатований (але останні хронологічно публікації вийшли в світ у 1850 р.) перелік творів української літератури першої половини XIX ст. [5, арк. 1–2 зв.]. У списку було 93 твори (очевидно, що більші за обсягом тексти мали бути в уривках), з них 14 прозових і 79 поетичних. Список творів має цілком малоруський характер. Рівно третина (31 твір) належали до наддніпрянської літератури, решта – до галицької, причому більшість із галицьких текстів вийшла у світ у 1848–1850 рр. і серед них було чимало публіцистичних. Серед письменників зустрічалися чи не всі найбільше тоді знані імена: Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, Т. Шевченко, М. Костомаров, Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Петренко, Т. Падура, М. Шашкевич, М. Устиянович, І. Гушалевиц, А. Могильницький. Більшість із творів галицьких авторів – це посередні тексти, які не заслуговували на право бути вміщеними в читанці. Очевидно, Я. Головацький подав всі більше-менше помітні публікації, аби комісія мала з чого вибрати. В цьому випадку важливе те, що він у 1850 р. ще розглядав (навіть з урахуванням кон'юнктурності пропозицій на розгляд офіційній комісії з укладення підручників) руську літературу як малоруську.

З часом плани Я. Головацького щодо хрестоматії змінилися. У грудні 1850 р. він писав братові Петру: «Я теперь взялся до составленя хрестоматіи древней и средней періоды – и потому скорше выготовлю новѣйшей періоды поетическую часть, а прозаическую, въ которую помѣстится мае и Твоя росправа, оставлю на позднѣйшее время» [10, арк. 34 зв.]. Це був наслідок процесу, описаного у цитованому вище уривку з листа Я. Головацького до Г. Шашкевича 1853 р. Професор, за його словами, переглянув усі свої виписки із творів малоруської літератури та нові галицькі видання і розчарувався, переконався в «бідності» літератури та відсутності необхідних для шкільної хрестоматії текстів. Розчарування посилювало й небажання співвітчизників допомогти йому своєю працею, надіслати до хрестоматії оригінальні чи перекладні твори або науково-популярні розвідки. Як наслідок, Я. Головацький відклав роботу над хрестоматією новішої літератури і зосередився на попередніх періодах: «Между тѣмъ кинулся я на древнюю словесность ради выписокъ до хрестоматіи славяно-русской для высшѣи гимназіи... и тутъ съ отрадою и удовольствіемъ нашѣлъ я преизобильную жатву. Предложены В. Мин. части мною списанныхъ извлеченій показываютъ, съ якимъ прилѣжаніемъ я тѣмъ предметомъ занимался [...]. И тутъ я убѣжденъ, что съ жаднымъ кавалкомъ незасоромлюсь на каедрѣ хотя бы предѣякимъ публикумъ» [2, с. 241].

Результатом цієї роботи став рукопис першого тому хрестоматії, який Я. Головацький готував наприкінці 1850 – у 1851 рр. і наприкінці 1851 р. через Галицьке намісництво передав до Відня. Це була хрестоматія церковнослов'янської і давньоруської літератури (тобто лише давнього періоду); том вийшов у Відні в 1854 р. [3]. Як свідчить неопублікований рукопис другого тому хрестоматії, Я. Головацький зосередив основну увагу на «середньому» періоді, тобто XIV–XVIII ст. [8, с. 30–34], і таким чином не виконав свого плану навіть кінця 1850 р. про укладення поетичної, а потім прозаїчної частин, присвячених новій (від кінця XVIII ст.) руській літературі.

Чому ж за відносно короткий час (рік або максимум півтора роки) так істотно змінилися плани Я. Головацького щодо гімназійної хрестоматії руської літератури? Сам упорядник згодом пояснив це результатами власного аналізу творів занадто простонародної сучасної руської літератури, який показав, що вони нібито не надавалися для школярів – натомість класичні твори давньої літератури виглядали б у шкільній хрестоматії набагато природніше і достойніше [2, с. 240–242]. Це пояснення, однак, можна прийняти лише частково. Я. Головацький у дискусії з Г. Шашкевичем навмисно підбирав приклади із найменш вдалих із смислової та естетичної точок зору творів тогочасної української літератури аби довести її незрілість. Це було явне пересмикування фактів. Разом із тим, очевидно, сам формат шкільної хрестоматії, традиційно зорієнтованої саме на класичні, загальновизнані твори, сюжети або зразки літературної мови не дуже добре корелював в умовах консервативної Австрії середини XIX ст. із такими творами, як, наприклад, «Енеїда» І. Котляревського чи «Гайдамаки» Т. Шевченка. Тогочасна руська (українська) література справді не дуже надавалася для консервативного, моралізаторського навчально-виховного процесу в австрійських гімназіях.

Основною причиною такої значної зміни планів Я. Головацького щодо хрестоматії, було, на наш погляд, небажання взагалі ґрунтовно розглядати сучасну літературу на тлі посиленої уваги до літератури XI–XVIII ст. Він уникав оцінок сучасної йому літератури, дуже мало приділяв їй уваги у своїх університетських лекціях з історії руської літератури (лише дві лекції із сорока) [7]. Можливо, для Я. Головацького вона була занадто нестабільною, несформованою, занадто строкатою мовно і тематично, занадто дискусійною. Це тема для окремого дослідження, незаперечним, однак, є те, що він набагато більше уваги приділяв і з набагато більшим інтересом вивчав давню руську (дуже

швидко під «руським» він став розуміти «всеруське»/«общерусское», тобто спільне для всіх східних слов'ян) літературу.

Відомо, що Я. Головацький у 1849–1850 рр. став свідомим русофілом. Еволюція його світогляду тривала довго, причин переходу на русофільські позиції було чимало: серйозний інтерес до культурної спадщини давньої Русі; слов'янофільські настрої (що означало насторожено-критичне сприйняття Заходу); консервативні погляди руської еліти (передовсім верхівки Греко-католицької церкви) того часу; польська перевага в Галичині і породжена нею скептична оцінка шансів русинів протистояти полякам у національно-культурному змаганні без зовнішньої допомоги; читання великої кількості російської літератури тощо. Я. Головацький бачив майбутнє русинів у якомога тіснішій культурній інтеграції з всеруським простором, а першим і головним кроком до цього мало би стати максимальне наближення літературної мови австрійських русинів до «всеруської», тобто російської. Відповідно, русофілам слід було через систему освіти та друковані видання (передовсім пресу) намагатися утвердити в руському суспільстві (звичайно, оглядаючись на позицію австрійської влади) ідею розвитку літературної мови на основі давньої літературної мови із запозиченням необхідних термінів та понять із сучасної російської мови. Вони це й робили, наскільки могли, і одним із головних дійових осіб у цьому процесі був Я. Головацький.

На нашу думку, найбільший вплив на зміну планів Я. Головацького щодо хрестоматії справила низка подій 1850 р. Галицькі русини тоді остаточно втратили підтримку австрійської влади, на яку покладали дуже багато сподівань. Голова Головної Руської Ради Михайло Куземський з гіркотою писав тоді Г. Шашкевичу до Відня: «Видитмься, що рядъ вже не памятае, якїи Русини въ р. 1848 и 1849 положили заслуги – а неустанно пригадувати намъ не прилично. [...] Гр. Гол.[уховскій] [намісник Галичини, верховний представник австрійської влади в краї – О. С.] не сприяе намъ цѣлкомъ, видно зъ всего, що робить. Знаю дуже добре, якъ прикре Ваше становище въ Вѣднѣ, – и наше тутъ не лучше [...]» [11, арк. 51], громадська активність русинів дуже ослабла, Другий з'їзд руських вчених минув майже безрезультатно. Все більше виконання певних національно значущих проєктів (як-от справа шкільної хрестоматії і загалом підручників) ставало справою окремих діячів. Підтримки було мало, не дивно, що Я. Головацький постійно підкреслював, що до хрестоматії йому ніхто із русинів нічого не надіслав (навіть брат Петро свою роботу не закінчив).

Це все утвердило упорядника хрестоматії в тому, що працювати над нею йому доведеться самому, значить, він не матиме зобов'язань узгоджувати із кимось зміст та інші деталі. Я. Головацький сформував перший і упорядковував другий томи хрестоматії руської літератури так, як вважав потрібним. Він відмовився від перекладних текстів чи компіляцій науково-популярного характеру (їх мали готувати співупорядники, яких не виявилось), зосередився лише на літературних творах. Найважливішим для нього стало не репрезентативне і по можливості повне висвітлення здобутків руської літератури всіх трьох періодів, а максимальне представлення творів давньої літератури, які наочно показували мовну і культурну спорідненість всеруського простору. Перехід Я. Головацького на русофільські позиції викликав зміну і його концепції хрестоматії руської літератури – із руської чи малоруської (формально для офіційних чинників – галицько-руської) вона перетворилася на всеруську, куди третій період (з кінця XVIII ст.) історії літератури не вписувався зовсім. Зворотній вплив інтелектуальних пошуків у процесі роботи над хрестоматією на еволюцію світогляду її упорядника теж був присутній, що надає особливої ваги цьому проєкту в житті Я. Головацького.

Список використаних джерел

1. Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. XIX в. / М. Возняк // Записки історичної і фільологічної секції Українського Наукового Товариства в Києві. – Київ, 1914. – Кн. XIII. – С. 54–142.
2. Возняк М. Зміна поглядів Якова Головацького в його власному освітленні / М. Возняк // У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. – Львів, 1936. – Ч. II [Праці Богословського Наукового Товариства у Львові. Т. X.]. – С. 217–246.
3. [Головацький Я.] Хрестоматія церковно-словенська и древно-руська въ пользу оучениковъ вышшої гѣмназіи въ ц. к. Австрійской державѣ, составилъ Яковъ Головацкій [...]. Отдѣленіе I-ое и II-ое. Церковно-словенское и древно-руское. – Въ Вѣднѣ, тископечатано накладомъ правительства, 1854. – 358 с.
4. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ), відділ рукописних фондів і текстології (далі – ІЛ ВРФТ), ф. 104, од. зб. 97.
5. ІЛ ВРФТ, ф. 104, од. зб. 116.
6. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / видав Др Кирило Студинський. – Львів: Накладом НТШ, 1909. – СХХХVIII + 463 с. – (Збірник Фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. Т. XI і XII).
7. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 36, од. зб. 582 / п. 28.
8. Седляр О. Хрестоматія Якова Головацького як інформаційний та освітній проєкт: плани та їх реалізація / О. Седляр // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2012. – Вип. 7. – С. 19–53.
9. [Ухвали Собору руських вчених 1 (13) березня 1850 р.] // Зоря Галицка. – 1850. – 29 марта (10 цвѣтня) (чис. 29). – С. 169–170.
10. Центральний державний історичний архів України в м. Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 163, арк. 34 зв.
11. Там само, оп. 1, спр. 370, арк. 51.

Александр Седляр

ИДЕЯ ХРЕСТОМАТИИ РУСЬСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ: ЭВОЛЮЦИЯ ПЛАНОВ ЯКОВА ГОЛОВАЦКОГО В 1849–1850 ГГ.

Исследованы появление и постепенная эволюция идеи хрестоматии русской литературы для гимназий в известного русского общественного деятеля и ученого середины XIX в. Якова Головацкого. В 1849 г. он рассматривал её как репрезентативное собрание лучших сочинений русской (малорусской) литературы X – первой половины XIX вв. Со временем, под влиянием объективных (изменение политической ситуации в государстве и уменьшение общественной и творческой активности русинов) и субъективных (эволюция собственного национально-культурного мировоззрения в сторону русофильства) Я. Головацкий изменил свои предыдущие планы и сосредоточился на составлении хрестоматии литературы X–XVII вв., которая должна была доказывать языковую и культурную общность всех восточных славян.

Ключевые слова: хрестоматия русской литературы, галицкое русофильство, русская учебная литература, история украинского книгоиздания, Я. Головацкий.

Oleksandr Sedlyar

IDEA OF RUTHENIAN CHRESTOMATHY: THE EVOLUTION OF YAKIV HOLOVATSKYI'S PLANS IN THE 1849–1850

The emergence and gradual evolution of the idea of Ruthenian chrestomathy for gymnasia of a known Ruthenian scientist and public figure of the mid-nineteenth century Yakiv Holovatskyi is studied. First, in 1849, he saw it as a representative collection of the best works of Ruthenian (Ukrainian) literature of the tenth – the first half of the nineteenth century. Over time, under the influence of objective (changes in the political situation in the country and reduce the Ruthenians's social and creative activity) and subjective (the evolution of his own national and cultural outlook towards Russophilism) Ya. Holovatskyi changed his previous plans and focused on streamlining chrestomathy of literature X–XVII c., which would prove linguistic and cultural community of all eastern Slavs.

Key words: Ruthenian chrestomathy, Galician Russophilism, Ruthenian educational literature, history of Ukrainian book publishing, Ya. Holovatskyi.

УДК [94(477):338.22] «1860/1917»

Ірина Шандра

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІДПРИЄМЦІВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті проаналізовано правове регулювання представницьких організацій підприємців пореформеного періоду (з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії, м. Харків; Всеросійське товариство цукрозаводчиків, м. Київ; з'їзди представників промисловості й торгівлі, м. Одеса), подано характеристику змін законодавства стосовно союзів і товариств. Особливу увагу приділено аналізу «Тимчасових правил про товариства й союзи» від 4 березня 1906 р., їх значенню у формуванні коаліційного права в Російській імперії. На основі архівних та опублікованих джерел показано юридичну невизначеність становища громадських представницьких організацій підприємців.

Ключові слова: товариство, буржуазія, коаліційне право, представницька організація, з'їзди підприємців.

У сучасному світі право громадян на союзи й товариства є невід'ємним атрибутом демократичної держави. Серед нинішнього розмаїття громадських організацій виокремлюються підприємницькі структури захисту їх спільних інтересів (торгово-промислові палати, союзи промисловців та підприємців різних регіонів і галузей економіки). Правовий статус цих товариств закріплено в законодавчому порядку, а сфера діяльності чітко регламентована. До такого стану речей наше суспільство прийшло крізь тернистий шлях неузгодженого пореформеного законодавства, його практично повної відсутності в радянські часи й складний процес формування сучасної правової системи.

Першим нормативним актом Російської імперії, що давав можливість утворювати громадські організації, був «Статут благочиння» 1782 р. [1, с. 228]. Коаліційне право в Росії розвивалося вкрай повільно й до середини XIX ст. було безсистемним, а інколи навіть містило суперечливі норми. Не були виключенням й правові положення відносно приватних підприємницьких об'єднань, що